

КРАЄЗНАВЧА МОЗАІКА

ЗАБУТИЙ АВТОР ВОСКРЕСЛОГО ГІМНУ

Навряд чи пересічний читач знає, що цієї осені виповнюється 135 років з дня, вірніше, вечора написання гімну «Ще не вмерла Україна». А якщо й знає, то вважає, що цей гімн написав не то в засланні, не то потрапив за нього в заслання академік-етнограф Павло Платонович Чубинський. Мабуть, для Вас буде новиною дізнатись, що Чубинський лише керував створенням гімну. Появі ж на світ «Ще не вмерла Україна» ми зобов'язані 19-річному племіннику чернігівського губернатора князя Олексія Голіцина — Миколі Вербицькому-Антіоху та його другу, сину багатого шляхтича з Сквирського повіту на Київщині Розислава Рильського — Тадею...

А довідався я про це далекого 1962 року, коли навчався в Київському інституті харчової промисловості і жив у гуртожитку по Тарасівській. Літом я залишався на виробничій практиці. Отже, в серпні до мене, востаннє у своєму довгостраждальному житті, приїхала бабуся Євгенія Львівна Вербицька-Кулешова, яка замінила мені і матір, що була розстріляна з іншими заручниками під час нападу партизан на Янівський концтабір, і батька, що знайшов іншу сім'ю. Зупинилась вона у своїх далеких родичок, тут же поряд по Тарасівській. І от теплого серпневого вечора ми сидимо в їх тмяній, малесенькій кімнатці з єдиним віконцем, височезними стелями і фортепіано, зі стосом книжок замість однієї з ніжок. Мене давлять ці стіни, не можу дихати цим перепрілим порохом, мені діють на нерви ці величаві старенькі, схожі на пересушені квіти з гербарію. А бабуся все сіє та сіє своїми спогодами про далеку юнь, називає прізвища якихось князів, графів... Нарешті, згадала про мене і, представивши мене бабусям, каже, що вони — княгині Голіцини. Мені аж смішно від цих засушених княгинь з минулого сторіччя. Та тут бабуся переходить на шепіт і каже — рівно сто років тому, саме тут, за цим роялем твій прадід Микола Андрійович Вербицький-Антіох написав пісню «Ще не вмерла Україна», яка зламала все його життя і з нащадка багатого дворянського роду перетворила в бідного міщаника-вчителя... Це вже мене зацікавило. А тут ще бабусі з гербарію заметушилися, стали щось гарчково шукати, нарешті витягнули з-під фортепіано оксамитовий альбом з він'єтками. Альбом їх матусі з присвяченнями старовинних, давно забутих знайомих. Гор-таю, читаю вірші, присвячення. Спочатку підписи Куліша, Марковича й Марка Вовчка, Білозерських, Костомарова. От до болю знайомий підпис Тараса Григоровича Шевченка... А от, нарешті, і вірш, написаний різними почерками, з безліччю правок. Вірш, що починається «Ще не вмерли України ні слава ні воля»... Бабусі, перебиваючи одна одну, переповідають сімейну легенду, як писався цей вірш. Я забуваю й про давлячі стіни, й про затхле повітря. Захоплено слухаю, як казку. Та це надовго для мене і залишилось просто красивою легендою. Хоч в різних варіантах я її слухав і від моєї бабусі, і від молодшої дочки Вербицького-Антіоха Марії Миколаївни, що зі своїми сімома дітьми жила поряд, в будинку, збудованому ще Вербицьким-Антіохом. Жила сама, а чоловік її — відомий художник Раков, з яким вона повінчалась на Колимі, залишився десь у Сибіру... Чув від середньої дочки Віри Миколаївни, яка коротала старість у сім'ї Мусі, бо і чоловіка її — революційного письменника Миколу Вороного, і сина — дитячого письменника Марка Вороного — знищили у 1940 році. Про долю гімна «Ще не вмерла Україна» розповідали пошепки і друзі бабусі Цітовичі, чия дочка-красуня Віка колись була моїм першим коханням... Та хто вірить розповідям. Картину того, як створювалась «Ще не вмерла Україна», я відновлював по скупих рядках стародруків, які замовляв у бібліотеках, де б я не був, а під час навчання в аспірантурі й пізніше мене носило по всьому СРСР, від Калінграда до Амдерми... У відрядженнях я першим ділом ішов до бібліотек. І в Салтиковку в Ленінграді, і в Горьківську в Одесі, Короленківську в Харкові, Навої у Ташкенті, Гончаровку в Йошкар-Олі. І в кожній бібліотеці в стародруках щось знаходилося. А що казати вже про славетну Ленінку!

Отже, реконструюю те, як писалась «Ще не вмерла Україна». Далекий 1862 рік. В Україні після такого ж, як і нині, перебігу земельної реформи панує так знайоме нам відчуття зневіри і безнадії. Вмер великий Шевченко. Нема кому хоч словом побороти цю зневіру. Петербурзька «Громада» втратила свою роль у громадському житті — що вона варта без Шевченка, коли Костомаров відійшов від громадського життя і занурився у науку, а Пантелеймон Куліш, що нарешті вибився на перші ролі (хоч бабуся — його внучата племінниця, але в сім'ї його не любили, не поважали, вважали бабієм та пліткарем), не мав авторитету серед земляків. На передній план виходить Київська громада, яка налічує майже 400 членів (до речі, за підручником Крип'якевича — всього 50 членів). У керівництві «Громади» Володимир Антонович, Микола Драгоманов, Тадей Рильський, Микола Лисенко (якщо вірити підручникам, то ще й Олександр Русов, якому в 1862 році було всього 13 років!), Павло Чубинський. Істори Володимир Антонович висунув ідею, що революція у Франції зобов'язана перемогою «Марсельезі» Руже де Лілля, яка згуртувала й підняла націю. «Нам необхідна своя «Марсельеза», — заявляє він. Його підтримує керівництво «Громади». Та одна справа сказати, а інша зробити. Чи спромігся хто створити новий гімн України, після того, як минулого року було оголошено конкурс на текст і музику до нього?!

Отож громадіви намагались, та так і не змогли її створити. Доти, доки теплого серпневого вечора у київському будинку князя Голіцина, де мешкав тоді його племінник Микола Вербицький-Антіох, не зібралась весела студентська вечірка з нагоди від'їзду Миколи до Петербурга, де він вчився в університеті. Першими на вечірку прийшли його друзі-сусіди брати Тадей та Йосип Рильські, що жили трохи нижче по Тарасівській, з ними прийшли два польських студенти. Завітав Борис Познанський з другом-сербом, ще одного серба привів Кость Михальчук. Нарешті, з двома пансіонатами та незмінним «хвостиком» Льюнею Білецьким вкотився веселий черевань Павло Чубинський, який заізнився, бо заходив поряд до Миколи Лисенка, та того не було у Києві... Вечірка, як вечірка. Така, як були сотні років до цього, які є й донині. Доти, доки Чубинський не став переповідати свої спомини про минулорічний похорон Шевченка...

Краще всього зануритись у ті часи, цитуючи спогади Логвина Пантелєєва: «Они совпали во времени... Панихида в католическом соборе по 5 убитым в Варшаве при подавлении манифестации 13 февраля 1861 года и похороны Шевченко... когда для нас, русских, совершенно неожиданно раздалось пение польского гимна и все поляки в одно мгновение пали на колени и со слезами на глазах подхватили гимн... Вслед за панихидой состоялись похороны Шевченко... польская корпорация в полном составе проводила Шевченко на кладбище. Там Хорошевский от имени поляков сказал на польском языке очень умное и теплое слово, оно потом было напечатано в «Основе». По поводу панихиды начинается следствие, что предполагает привлечь к ответственности только польских студентов. Русские студенты постановили собрать в следственную комиссию подписные листы, в доказательство, что они были на панихиде. Попечитель И. Д. Делиев застал студента А. А. Штакеншнейдера с листами и потребовал отдать их или оставить университет. Собралась сходка, главную роль играли Н. А. Неклюдов и Чубинский, уладившие конфликт. Поэтому в дальнейшем И. Д. Делиев организовал комиссию из профессоров и студентов и сообща с ними разработал состав студенческой корпорации, от студентов были Неклюдов, Чубинский, Михаелс, Утин, Охань».

Як бачите, ніхто не забороняв похорону Шевченка, і не через похорон поета виникли студентські заворушення. Проти Російського уряду повстала буремна пісня — мазурка Домбровського!

Коли Чубинський згадував похорон Кобзаря, він згадав і про пісню, яку тоді знав кожен поляк. І от присутні попрохали братів Рильських і їх польських друзів заспівати свій гімн. За фортепіано сів Микола Вербицький, про якого ще Михайло Глінка казав, що він не позбавлений музикального хисту. І лунає в залі (а тоді це була не малесенька, вигороджена з вітальні кімнатка, а таки простора зала («Єще Польська не згинела»). Відзвучала пісня, а Микола продовжує награвати мазурку Домбровського і тихенько перекладає українською: «Мати Польща не загине, доки ми живемо...». Нарешті, Чубинський не витримує: «Миколко, чим перекладати чужу пісню, написав би краще свою, це ж нам, Україні, потрібна своя «Марсельеза», така, як ця мазурка Домбровського!». І під ту ж музику Микола починає наспівувати:

Ще не вмерла Україні ні слава, ні воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля,
Ще розвіє чорні хмари і біля віконця
Ми у своїй рідній хаті діждемося сонця

«Прекрасно, — хвалить Павло, — але замість чекання у своїй хаті напишемо:

Згинуть наші вороженьки, мов роса на сонці,
Запануємо й ми, браття, у своїй сторонці».

Всі згоджуються, що так значно краще, а Микола продовжує:

«Спогадаймо тяжкий час, лихую годину
Й тих, що вмiли боронити рiдну Україну,
Наливайко i Павлюк, i Тарас Трясило
Iз могили кличуть нас на святее дiло».

Тут вже втручається Тадей Рильський (на той час вiдомий, як поет Максим Чорний):
«А менi б краще було так:

Наливайко, Залiзняк i Тарас Трясило
Кличуть нас iз-за могил на святее дiло,
Спогадаймо славну смерть лицарiв козацтва,
Щоб не стратить марно нам свого юнацтва...».

На цей раз уже Микола не витримує i каже, що вiн терпить кпини тiльки старшого Павлуся, а не своїх майже однолiткiв i згоджується тiльки акомпанувати далi, а продовжує вже хай Тадей. I той продовжує-таки:

«Ой Богдане-Зиновiю, славний наш гетьмане,
Защо продав Україну москалям поганим!
Щоб вернуть їй честь i волю ляжем головами
I загинем України вiрними синами».

Тут всi злякано замовкли, хазяйка кинулась мiняти страви, а Павло Чубинський, буркнувши, що за цi слова співакiв запроторять до Сибiру, сам пiдсiв до фортепiано i переробив небезпечнi рядки:

«Ой Богдане-Зиновiю, необачний сину,
Нащо оддав на поталу ньеньку Україну?
Щоб вернути їй честь, станем куренями,
Наречемся України вiрними синами...».

Вiн подивився на сербiв, на полякiв i продовжив:

«Нашi браття слов'яни вже за зброю взялись
Не дiжде нiхто, щоб ми позаду зiстались.
Поєднаймось разом всi, братчики-слов'яни,
Най же згинуть вороги, най воля настане!».

Здається, пiсня закинчена... Заспiвали глiбiвську «Журбу», Тадейову «Ой хмариться—дощ буде». А потiм серби заспiвали свiй гiмн «Серце бiє i кров лiє за нашу свободу!». Пiсня була не менш зворушлива, нiж мазурка Домбровського, а мелодiя ще бiльш хвилююча. «Та це ж саме те, чого нам не бракує», — похопився Павло Чубинський i продовжує:

«Душу й тiло ми положим за нашу свободу
I докажем, що ми, браття, козацького роду.
Гей, гей! Браття милi, нумо братися за дiло,
Гей, гей! Пора вставати, пора волю здобувати».

Це i стало заспiвом нової пiсні, яка спiвалась на два мотиви—приспiв на мотив сербського, а слова — на мотив польського гiмнiв... Тадей Рильський вiддав текст своєму кращому другу Володимире Антоновичу, а потiм разом з Миколою Лисенком поклали текст на музику. Так народилась у Києві українська «Марсельеза», яка полинула у «громади» Лiвобережжя. Iсторiя створення національного гiмну ще цікавиша.

Микола Вербицький повiз текст Пантелеймону Кулiшу для «Основи». Та хитро-мудрий Пантелеймон Кулiш був в такiй же опозицiї до влади, як нинi Чорновiл чи Матвiєнко. Йому i хотiлось бачити надрукованим вiрш, який йому дуже сподобався i не хотiлось перекривати собi дорогу до спiвпрацi з владою. Тому, коли вiн зiмюю 1862 року подорожував на лiкування до Италiї i зупинився у Львовi, пообiцяв мiсцевому лiтературе Ксенофонту Климковичу, який збирався видавати новий український журнал, неопублiкованi вiршi з архiву «Основи». I от, коли у 1863 році Кулiш стає урядовим чиновником у Варшавi, вiн передає вiршi Климковичу через колишнього українського поета Павла Свого, якому пiсля придушення польського повстання допомагає емигрувати до Галичини i який перетворився згодом у вiдомого польського письменника Павлiна Свенцiцького. I от Климкович отримує вiршi Шевченка «Заповiт», «Костомарову», «Менi однаково» i «Ще не вмерла Україна». Негайно ж, у № 4 за листопад 1863 року всi вiршi надрукованi. Я знайшов цю маленьку книжечку в унiверситетській бiблiотецi ім. Драгоманова у Львовi. А вiдкривається вона вiршем: «Ще не вмерли Україна», Цю книжечку катехiт Перемишльської гiмназiї о. Юстин Желехiвський везе своєму другу, священику Млинivської церкви на Яворiвщинi о. Михайлу Вербицькому, який вже вiдомий як неперевершений творець духовної музики. Отець Вербицький обожноє Шевченка, кладе на музику багато його творiв. I зараз вiн перекладає на музику «Заповiт» та «Ще не вмерла...». Вперше солоспiв «Ще не вмерла Україна» (саме так записав о. Вербицький) був виконаний у груднi того ж року на сходинах «Громади» у Перемишлi, якi вiдбувались у духовнiй семiнарiї у присутностi ректора. Ректору так сподобалась пiсня, що вiн наказав своїм студентам розповсюджувати її серед прочан, а отця Вербицького попросив переробити її для хору. Вперше величний хорал пролунав на святi Iвана Хрестителя, що вiдбувалось у Перемишлi в присутностi єпископа о. Полянського. Єпископ був ще й одним з засновникiв першого народного українського театру у Львовi. I от 20

грудня 1864 року цей театр відкривається постановкою опери Кароля Гейнца «Запорожці», в яку на вимогу єпископа Полянського вставлено пісню: «Ще не вмерло Запорожжя» (трохи перероблена «Ще не вмерла Україна»). На другий ранок «Ще не вмерла Україна» співав весь Львів. Так народився національний гімн.

Зустрітись їм довелося тільки більше ніж через сторіччя. Українській «Марсезьезі» у виконанні донецького козачого хору та національного гімну у виконанні хору канадських українців. Співали їх на роковини Шевченка, 9 березня 1991 року, біля підніжжя його пам'ятника у Києві...

А як же склалася доля його авторів, хто вони? Про Рильського та Чубинського розповім дуже коротко, адже про батька багато писав Максим Рильський, Чубинському ж щорічно присвячуються публікації в журналах і газетах.

Отже, Тадей Рильський народився у сім'ї багатого шляхтича Розеслава Рильського у його маєтку в с. Романівці Сквирського повіту. Відмінно скінчив гімназію, вступив до Київського університету св. Володимира. Дружив з Антоновичем (їх навіть дражили «брати-Діоскури»), Миколою Лисенком, Борисом Познанським, Чубинським, Вербицьким, Михальчуком. Створив групу «хлоломанів». Коли кн. Васильчикову, тодішньому київському губернатору, донесли, які слова в пісні «Ще не вмерла Україна» написав цей хлопоман, була створена спеціальна політична комісія, про розслідування якої доповідалося самому царю. Тадея та Йосипа Рильських пропонувався запроторити до Казані, й були вже підготовлені відповідні папери. Та тут, не витримавши осуду дворянського гурту, раптово помер їх батько, і в пам'ять про цього впливового шляхтича братам дозволили замість Казані від'їхати до їх родової Романівки. Тут Тадей своїми руками буде невеличку хатину, а батьківські хорони дозволяє розібрати селянам для їх потреб... Створює школу на 100 місць, сам її патрує і сам в ній викладає. Збирає народні пісні, пише пісні сам, на музику їх кладе Лисенко. Це йому ми зобов'язані піснями: «Ой ти зірньока, ти вечірняя», «Над Сибіром сонце сходить» та «Ой хмариться — дощ буде!» А знаємо ми його тільки як батька знаменитого Максима Рильського (названого в честь Максима Залізняка)...

Павло Чубинський потрапив під нагляд поліції за дружбу з землевольцем Іваном Олексійовичем Андрущенком. Після вечірки його вигнали з пансіонату Ленц, де він був вихователем. Павло організовує самочинну етнографічну експедицію по Київщині, Чернігівщині, Полтавщині. Полтавський губернатор доносить київському: «...Чубинський старався збудити уми селян оманливими начуваннями щодо їхніх прав на землю, та, не маючи в тому успіху, став доводити їм незаконність військового постою і неправильність вимоги приварку для нижчих чинів» і далі: «Справник доносить, що кілька невідомих людей, між якими був і Чубинський, на початку серпня були в селі Войтові Переяславського повіту і розповідали народові якісь легенди минулої вольності. Їхні розповіді навернули простих людей до тієї думки, що ці особи мають бути паляями, чому народ пропонував їх зв'язати. Та вони пішли спочатку в містечко Яготин Піратинського повіту, а звідти в Басань, де їх також мали за підозрілих людей». У жовтні з Золотоноського району до III відділення потрапила прокламація-звернення «Усім добрим людям». Донесли, що автором прокламації є Чубинський. А тут ще в Київській «Современній летописі» № 46, 1862 р. друкується стаття «Відгук з Київ» про цілі і наміри і наміри «громадівців». Стаття підписана Чубинським, Житецьким, Антоновичем та іншими. Отже, створюється спеціальна слідча комісія, на щастя Чубинського, її очолює дядько Миколи Вербицького кн. Голіцин, Комісія не підтверджує, що Чубинський займався антиурядовою пропагандою, але рекомендує його заслати до Архангельської губернії, де губернатором побратим старого Платона Чубинського, колишній земляк — М. І. Арандаренко.

Микола Андрійович Вербицький-Антіох народився у старовинній дворянській сім'ї. Його батько тоді був старшим секретарем губернської управи, мати — сестра чернігівського губернатора кн. Олексія Голіцина. Сім'я мала все — і гроші, і владу, і пошану. Та дружили вони не з дворянським гуртом з пошту губернатора, а з поштом їх найкращого друга Опанаса Марковича. Чомусь образ Опанаса Марковича для нас затьмарила особистість його жінки — Марії Вілінської (Марко Вовчок), яка, попри невисокі моральні якості (звabila майже всіх друзів чоловіка), була все-таки талановитою письменницею, хоч не запозичила вона у свого чоловіка соковиту мову, так і залишилась би посередністю. Друзі Марковича були і друзями Вербицьких. А це, по-перше, його братчики по Кирило-Методієвському братству і земляки Білозерські, і Пантелеймон Куліш, і Микола Костомаров, і сам Тарас Григорович Шевченко, котрий, щоправда, надавав перевагу товариству неперевреного майстра горілок та настоянок, автора «Повій, вітре вільний, в полі» Віктора Забіли, який теж був другом сім'ї. Не просто другом, а й наставником був вчитель гімназії, де навчався Микола, — байкар, автор знаменитої і нині пісні «Журба» Леонід Глібов. Добрими друзями Вербицьких були російські поет Яков Полонський та композитор Михайло Глінка... Отже, виховуючись в оточенні таких зірок, Микола і сам в майбутньому мав стати зіркою. Йому легко давались мови. У гімназії він вивчив не тільки російську, а й латинь та грецьку, вільно розмовляв польською, а Глібову та Марковичу зобов'язаний тим, що не тільки розмовляв, а й думав українською... Під впливом Глібова та Забіли ще в гімназії починає писати вірші. Його улюблена тема — козацькі мо-

гили і відповідальність перед загиблими героями за долю України. Перший його вірш, надрукований у 1858 році в «Губернських відомостях», так і називається «Могила». Відмінно закінчивши гімназію, він записується до Київського університету св. Володимира. Та 16-річному хлопцю було тяжко зійтись з однокурсниками, наймолодшому з яких було 18 років. Він дружить тільки з братами Рильськими, які живуть тут же поряд по вул. Тарасівській. Вулиця, на якій був будинок кн. Голіциних була названа Тарасівською у 80-ті роки минулого сторіччя, коли київська інтелігенція, згуртована навкруги видання «Киевская старина», захотіла увічнити імена Кирило-мефодіївців і не маючи змоги назвати вулиці їх прізвищами, назвала їх іменами: Тарасівська — в честь Шевченка, Паньківська в честь Куліша, Микольсько-ботанічна — в честь Костомарова, Ново-Васильківська — в честь Білозерського, Опанасівська — в честь Марковича... Тадей познайомив Вербицького зі своїми друзями — Володимиром Антоновичем, Борисом Познанським, Миколою Драгомановим. Та всі вони сприймали його як хлопчика (він до того ж був тендітний і йому навіть 16 важко було дати). Щоб компенсувати свою юнь, Микола став найактивнішим співробітником самвидавівського студентського журналу «Помишниця». Тут від його уїдливого слова діставалося всім — і такому поважному Миколі Драгоманову, і другу-викладачу Володимирі Боніфатійовичу Антоновичу. Та коли по відношенню до друзів це була хоч уїдлива, та посмішка, то над іншими це був відвертий глум, і коли він назвав не то губернского попечителя, не то самого губернатора кн. Васильчикова «Божественное ничто», йому довелося терміново накавити п'ятами і з університету, і з Києва. Заможним батькам це було не так вже й тяжко зробити. З 1860 р. він вже студент Петербурзького університету. Живе разом і під наглядом сина керуючого акцизним управлінням Чернігівської губернії Федора Павловича Рашевського—Петра, найкращим другом котрого є син бориспільського поміщика Павло Чубинський. От саме тут, у Петербурзі, зустрілись їх долі, і Чубинський був перший, хто поставився до Миколи, як «не до хлопчика, а мужа», за що назавжди отримав його, любов та доброзичливість. Від нього юнак міг стерпіти будь-які кпини, Чубинський же був єдиним, над ким Микола не дозволяв собі насміхатись, хоч Павлусь був самою природою створений для жартів: черевань, з масними округлими щоками, блискучими очима, виряченими на цікавий світ... Опанас Маркович та Пантелеймон Куліш ввели Миколу в Петербурзьку «Громаду». От як описує збори громадівців Логвин Пантелєєв: «В гостинної на диване за столом обыкновенно усаживались Шевченко, Костомаров и ни на шаг от них не отходивший Кулиш... на вечерах бывало немало выдающихся писателей-малороссов, например Афанасьев-Чужбинский, А. Стороженок, Грутовский и другие. Помню, заметив одного довольно плотного господина, я спросил: «Кто это? — Муж Марко Вовчок» — получил я в ответ таким тоном, что больше сказать о нем нечего. Он, впрочем, был замешан в Кирило-Мефодиевском обществе. Я тогда очень мало обращал внимания на физиономию, но лицо Шевченко положительно удивило меня. На близком расстоянии он выглядел очень схожим, как изображен на литографическом портрете Мюнстера. Лицо, порядочно отекшее, носило явные следы многого пережитого Шевченко, в том числе и той слабости, которая в последние годы преждевременно ускорила его жизненный конец»... Микола був занадто юним, щоб стати повноправним членом «Громади». Він тільки залишався спостерігачем, з боєм відмічаючи, що Тарас Григорович повторює долю Віктора Забіли, якого таки доконали нерозділене кохання та оковита... Він занурюється в науку, знайомиться у петербурзькій бібліотеці з літературою по історії України польською, німецькою, французькою мовами. Друкується в «Основі». 1861 рік для Миколи почався з запалення легенів. Він повертається на лікування до Чернігова. З травня живе у батьківському маєтку біля Десни, поряд в с. Ропші живуть у своєму маєтку Рашевські. Літом до них приїхав з Петербурга П. Чубинський і друзі знову разом. Чубинський тут закінчує свою дипломну роботу «Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии», за яку він отримує ступінь кандидата правознавства. Вербицький тут зустрічається з юнкою — Катериною Рашевською, заприязняється з нею, пише, нарешті, не сатиричні чи історичні, а ліричні вірші. Згодом, коли Катерина стане, дорослою, вони поберуться, і вона народить йому красенів-синів Федора, Григорія, Миколу та доньок Віру та Марію... А у серпні — прощальна зустріч у Києві і створення української «Марсельєзи». Якщо Чубинському вона не принесла нічого, крім слави, то для Вербицького стала початком забуття.

Зразу ж після вечірки на столі кн. Васильчикова лежав донос з описом подробиць вечірки і ролі кожного в написанні пісні. Звичайно, найбільш йому дошкулила поведінка Рильських, але й поведінка чернігівського племінника губернатора заслужувала покарання. Вербицький звичайними перегонами їде до Петербурга, а донос на нього мчить фельд'єгерською поштою до 211 відділення. Не встиг Микола нанести дружні візити Кулішу, Білозерському, Полонському, як його викликає попечитель Делієв і передає височайший наказ «їхати туди, звідки приїхав, без права подальшого навчання». Вербицький повертається до Києва. Та двері голіцинського будинку для нього вже назавжди закриті. Дядя-губернатору необхідно відхреститись від опального племінника. Не можна повернутись і в Чернігів, щоб не скомпromетувати батька. От і перебирається Микола у напівпідвальне приміщення у Назарівському провулку, перебивається з хліба на квас, живучи виключно на гонорари

від численних публікацій в Київських виданнях, які він вимушений підписувати псевдонімами, що унеможливило тепер становити всі фельетони, вірші, казки, легенди, оповіді, автором яких він був. Через рік батько клопочеться, щоб сину дозволили поновити навчання. Та тут нова халепа. У Чернігові заарештовують землевольця Андрущенко, про якого я вже згадував, і в останнього знаходять листи Вербицького. Проценка відкладається ще на один злиденний рік. Лише у 1864 Миколі дозволяють екстерном здати іспити і відправляють вчителем до Полтавської гімназії. Полтава тоді була центром мракобісся. Отже, вже в 1865 році Миколу Андрійовича виганяють з гімназії «за развращающее влияние на умы учащихся». Батьки влаштовують його в Чернігівському приватному жіночому пансіоні С. Ф. Осовської, Як згадує в книжці «Вінок спогадів про Заньковецьку» Н. М. Лазурська: «Программа этого учебного заведения была поставлена довольно серьезно и широко для того времени и Мария Константиновна с любовью вспоминает свои школьные годы, веселых подружек и своего любимого преподавателя русской словесности Николая Андреевича Вербицкого».

Дійсно, Микола Андрійович з самого початку побачив талант в цій малесенькій дівчинці, яку любив «возити» на плечах. З його предмету вона завжди мала тільки п'ятірки. Це він відкрив в ній акторські здібності і порекомендував наставників акторської професії, які зробили з смішливої дівчинки Машеньки Адамовської велику українську артистку Марію Заньковецьку. Зустрінуться вони через багато років, коли Микола Андрійович буде у засланні в Орлі, а Марія Заньковецька приїде туди з гастроллями.

У 1870 році виходить у відставку за віком кн. Олексій Голіцин. Микола полишається свого покровителя. Губернатором стає відомий як ліберал Олексій Олександрович Панчугізов. Та цьому лібералу дуже дошкуляє уїдливиий вчитель, який постійно ворогує то з міською управою, то з місцевими поміщиками, вносить брудну білизну чернігівських справ на сторінки київських газет. До того ж на його лекції спеціально приїжджає з Петербурга міністр просвіти кн. Толстой і вишукує в них крамолу. А ці його ходіння в народ... І от коли у 1874 році в селі Любешівці розпочинається голод, і Вербицький виїжджає туди з невеликим запасом продовольства (тепер це б назвали гуманітарною допомогою), його там заарештовують і звинувачують у підбурюванні народу проти влади. За це Вербицького висилають до Рязані, без права виїзду в українські губернії та столиці. Він не має змоги спілкуватись, писати українською мовою. Не має змоги і друкувати оповідання та інші твори під своїм прізвищем. Знову численні публікації під псевдонімами. Спробуй їх тепер знайти... У 1885 році начальнику III відділення привозять збірку пісень «Кобзар» зі Львова. У ній під текстом і Музикою прізвища: П. Чубинський та М. Вербицький. Розпочинається слідство, яке виявляє, що так ушанували недавнього померлого Павла Чубинського, а М. Вербицький—не Микола Вербицький, а о. Михайло, автор музики. Про наслідки слідства доповідають царю і він дозволяє пом'якшити умови утримання Вербицького і перевести його з Рязані до Орла з дозволом у короткотермінові відпустки приїжджати до столиць та України. Ще довгих 14 років провів Вербицький у Орлі. Хоч не можна сказати, що вони промайнули задарма. Одне те, що він виховав собі на зміну видатного російського письменника Леоніда Андреева, який в своїх автобіографічних повістях малює зворушливий образ старого вчителя-наставника, каже про те, що він життя прожив недаремно.

XX вік Вербицький стрічає вже в Чернігові. Друзів юності майже не залишилось. Пішли у небуття друзі-наставники, помер від апоплексичного удару ще в 1884 році Павлусь Чубинський. Хворіє на сухоти і не виїжджає з Криму Тадей Рильський. Тільки іноді навідується Гліб Успенський. Діти Вербицького дружать з сім'єю Коцюбинських, хоч самому Миколі Андрійовичу не дуже подобається хуліганистий Юрко Коцюбинський, що більше крутиться біля його дочки Віри, ніж спілкується з її чоловіком Марком Вороним. Як і колись, Микола Андрійович їздить по селах, розмовляє з простими людьми. У селі Піски його зацікавив полохливий син місцевого священика Павлик Тичина, який пише вірші з такими незвичними образами. Він знайомить його з Коцюбинським. Та, на жаль, в жодному із спогадів поет-академік не згадує, як він познайомився з Коцюбинським. Мабуть, основною рисою характеру Тичини так і залишилась полохливість...

Микола Андрійович тихо згасав і помер у 1909 році. Похований був на Болдиній горі, неподалік від могили Опанаса Марковича. Через 3 роки біля його могили виріс пагорб могили Коцюбинського. Та не варто нині шукати поховання автора «Ще не вмерла Україна». У 1921/22 році знищили його сина Миколу Вербицького. Куди не бігала бабуся — і до Юрка Коцюбинського, і до Підтьолкова, і до Постишева, які колись з ним дружили, відповідь була одна: «Враг должен быть уничтожен». А у 1922 році, коли місцеві бузовіри грабували церкви й монастирі, хтось пустив чутку, що у сімейному похованні Вербицьких залишились золоті прикраси. У їх пошуках п'яний натовп порозкопував могили, повикидав кістки. Там, де було поховання, нині рівчак-стежка з гори в урочище Святе...

Юний Микола Вербицький був обранцем Долі. Мав талант, достаток, древній, шанований рід. А вмер беззвісним вчителем, навіть його могила не збереглась. Щоправда, і кості Чубинського покояться невідомо де, адже по його могилі на Кни-

шевому кладовищі під Борисполем у 1943 році пройшов протитанковий рів... Та про нього, хоч пам'ять збереглась.

А Вербицький? Сімейний архів — у правнука, письменника Олексія Ракова, який тепер зарубіжний письменник — живе і друкується в Москві.

Берегіною пам'яті залишається лише правнучка чернігівська художниця Олена Михайлівна Вербицька, чиї картини насичені світлом, пахощами чернігівських квітів, наповнені його мальовничими краєвидами, а життя сповнене гіркими пошуками хліба...

Вербицький мріяв про вільну батьківщину. Зараз його пісня (а саме йому належать рядки нинішнього затверженого тексту) стала офіційним гімном України.

Володимир СИРОТЕНКО (Вербицький-Актіох)

НОСІВЦІ БІЛЬШЕ 1000 років

Кожному носівчанину відомо: живемо ми на древній землі Київської Русі — однієї з найбільш могутніх у політичному та економічному відношенні держав Європи IX—XI століть, а час виникнення перших поселень людини на території Носівщини, рештки яких збереглися й до сьогодні, ховається у глибину віків. Про це красномовно свідчать розкопки городищ ще епохи бронзи поблизу сіл Плоске, Адамівки, Козари, Ведмедівка, Мрин та ін. Зацікавимося іншим: коли саме виникло наше місто.

За офіційними даними («Чернігівщина. Енциклопедичний довідник», видавництво «Українська Радянська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, Київ, 1990 рік) воно наче-то вперше згадується в Іпатіївському літописі, до речі, як і Ніжин, під 1147 роком. Керуючись простими арифметичними підрахунками, визначимо: тепер Носівці, як і російській столиці Москві, виповнюється 850 років. Саме цю офіційну дату планує відзначити громадськість нашого міста. Поміркуємо, чи відповідає це дійсності?

По-перше, цілком ймовірно, що наше місто існувало задовго до цієї згадки про нього. Адже в ті прадавні часи літописці занотовували для майбутніх поколінь лише ті історичні події, які вже набули помітного значення, чи, на їх думку, матимуть їх в майбутньому. Все інше, менш значиме, випадало з їх поля зору і було неварте уваги.

По-друге, більш вагомий сумнів щодо офіційної точки зору викликає історичний твір відомого українського письменника С. Скляренка «Володимир» (видавництво художньої літератури «Дніпро», Київ, 1971 р.). Про що в ньому мова?

Великий київський князь Володимир Святославич, щоб завершити об'єднання східнослов'янських племен, зміцнити свою великокняжу владу, захистити Київську Русь від постійних набігів численних ворогів, зводив на її кордонах бойові укріплення. Продовжувалося й закабалення смердів (селян). Водночас з натуральною рентию і відробітками феодално залежне населення сплачувало грошову данину, таким чином поповнюючи князівську казну коштами для утримання боєздатної дружини.

Саме тоді: «Князь Володимир не тільки велить будувати вали в полі, — у один з ближчих днів він з невеликою дружиною виїжджає з Києва, переправляється через Дніпро, залишає по праву руку Соляний шлях і прямує через погости в Басані, Бобровицьких гонах і Носовому на Нежату Ниву».

Як бачимо, йдеться про сучасну Басань, Бобровицю, Носівку та Ніжин. А ще підкреслимо, що дія відбувається до прийняття християнства на Русі, тобто до 988 року. Це вже говорить на користь вірогідності значно ранішого виникнення нашого міста.

Звичайно, скептик може висловити сумнів, мовляв, ще лише художній твір, в якому автор довільно інтерпретує перебіг історичних подій, знаходячи в них місце й згадці про Носівку. Тоді виникає цілком слушне запитання: а для чого? До створення канви роману наше місто немає аж ніякого відношення і автору зовсім байдуже — існувала в той час Носівка чи ні.

Інша справа, маємо факт, якого не обминути: найближчий з Києва до Ніжина шлях пролягає саме через наше місто, розташоване на березі широкої і повноводної (на той час) річки, що надавала Носівці певного стратегічного значення. Загальновідомо, з давніх-давен поселення людини виникали тільки поблизу водоймищ, які були вкрай необхідні для її існування. Саме там зводилися опорні бойові укріплення, тобто форти, і за географічним положенням Носівка відповідала такій потребі.

Хто відає, можливо, Носівку в сиву давнину оточували надійні бойові укріплення від набігу кочових племен. Адже на її території сьогодні залишилося ще чимало сторожових скіфських курганів, датованих V—III століттями до нашої ери, коли землі краю Чернігівського входили до складу скіфського державного об'єднання. На жаль, у нашому місті збереглося обмаль древніх історичних пам'яток. Одна з них — рештки земляного валу, на якому сьогодні височать районний Будинок культури та міська бібліотека. А завтра? А завтра і ці рештки валу можуть бути втрачені назавжди — в прямому і переносному значенні — не лише з вини нашої забудькува-